
HISTORIOGRÁFIA ÉS MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET

Egy kettévágott történelmi narratíva egybevágó elemei

Azon túl, hogy 2010. október 3-án, a német egység létrejöttének 20. évfordulóján tartott beszédében a német szövetségi elnök, Christian Wulff nemzetének elmúlt két évtizedét értékelte, a kulturális és nemzeti sokszínűség fontossága mellett is szót emelt. Ügyes retorikai eszközökkel kapcsolta össze a múlt és jelen társadalmi kihívásait, amelyek közös nevezője épp az a kérdésfelvetés, hogy miként lehet a társadalom rétegződésében meglévő töréseket, feszültségeket úgy hasznosítani, hogy azzal a közösség belső kohézióját erősítsük. Wulff köszöntőjében azonban valószínűleg kissé elhamarkodott lehet az a szónoki fogás, amely a rendszerváltást egy egyértelműen sikeres és immár lezárt folyamatnak könyveli el, s egy érvelési csavarral ebből eredezteti Németország valóban példátlanul sikeres gazdasági stratégiáját a jelenlegi válsággal szemben. A rendszerváltás óta eltelt évek dacára azonban sem a gazdasági, sem a társadalmi különbségeket nem sikerült olyan mértékben felszámolni, ahogyan azt a szövetségi elnök ünnepi szónoklatában vizionálta.

A német társadalmi tudatban a kettéosztottság burkolt továbbélését sejteti az a tény is, hogy a történelemírás jelenkori diszkurzusai többnyire hajlamosak az egykor a keleti tömbhöz tartozó tartományok történetét a német történelem egy alfejezeteként kezelni. E sorok szerzője például a Bundestagban tett látogatása során figyelt fel arra, hogy 2009-ben nemcsak a német alaptörvényt ünnepelték, hanem a szövetségi köztársaság 60 éves fennállását is. Következik ez a tény természetesen abból, hogy jogi értelemben az újraegyesülés tulajdonképpen nem volt más, mint a kelet-német tartományok belépése a szövetségi köztársaságba. Értelmezhető tehát ez a szimbolikus aktus a történelmi folytonosság, a nemzeti egység igényeként, de rámutat arra is, hogy az NDK-t nem tekintik a német történelem szerves részének. A tudományos terminológiában is használatos *Umweg/Sonderweg* („kerülő/külön út”) szavak is erre engednek következtetni. A jogi megközelítés mellett maga a kutatás szerkezeti sajátosságainak is betudható, hogy Németország 1945 utá-

ni történelmét javarészt két, egymással csak kevés metszéspontot felmutató narratívaként szokás megírni. A rendszerváltást megelőzően külön történész-műhelyek foglalkoztak ugyanis az NDK és az NSZK történetével. 1989 után az NDK-t kutató intézmények nagy része megszűnt, vagy beolvadt valamely új struktúrába, s külön szakosodott intézmények jöttek létre a rendszerváltás előtti múlt feldolgozására. A kutatás mára megcsontosodott struktúrája pusztán létevel tehát a megosztottság elbeszéléseit erősíti meg.

Éppen ezen belátásokból kiindulva, történészek egy csoportja elérkeztetnek látja az időt arra, hogy a német történelem 1945 utáni elbeszélését a nyugat-német perspektíva helyett inkább a két állam történetében a megosztottság ellenére is mutatkozó hasonlóságok mentén újrendezze. Ezt a kezdeményezést a SED-diktatúra feldolgozásával foglalkozó szövetségi alapítvány, a Bundesstiftung zur Aufarbeitung der SED-Diktatur karolta fel. Az *Abgrenzung und Verflechtung* (Elhatárolódás és összefonódás) címen 2008-ban Berlinben kiadott gyűjteménykötetet a főként hidegháborús emlékezetpolitikával foglalkozó *Frank Möller* és a történeti kommunizmuskutatás évkönyvének főszerkesztője *Ulrich Mählert* jegyzi. A kötet vállalt feladata tehát, hogy olyan kapcsolódási pontokat mutasson ki, amelyek egy egységes történeti narratíva alapját képezhetik. Ennek megfelelően az első fejezet, amely a *Vita (Diskussion)* címet viseli, ismert német történészekkel készített rádiós interjúkat közöl; majd öt tanulmányt találunk a Dokumentáció (*Dokumentation*) című fejezetben, amely az NDK kutatásának jelenlegi mérlegét és kilátásait tárja elénk. Az egyes szövegek tematikus és kronologikus rendben követik egymást, elsőként a jénai Friedrich-Schiller-Universität professzora, *Norbert Frei* a náciizmus és a második világháború tapasztalatát, mint a két német állam alapítástörténetének meghatározó elemét vizsgálja meg.

Ebben a beszélgetésben a tudós első lehetséges kapcsolódási pontként a náci rendszer összeomlásának traumatikus tapasztalatát jelöli ki, azt a társadalmi légkört, amelyben a németiség inkább áldozatként pozicionálta önmagát. A két német állam történetében közös momentum az is, hogy mindkét oldalon olyan politikusok kerültek hatalomra, akik már a Weimari Köztársaság idején különböző tisztségeket töltöttek be, ennek köszönhetően pedig megtapasztalták azt, hogy miként manipulálhatók a tömegek, s milyen felelősség terheli a politikai elitet. Frei szerint a nemzetiszocializmus bukásával bekövetkező törés mellett szintén közös jellemző az antitotalitárius propaganda, mint a felelősség terhétől való szabadulás egyik stratégiája. Arra is rámutat, hogy habár ennek kereteit más ideológiák mentén határozták meg a formálódó NSZK és NDK politikusai, mégis közös a folyamatokban az, hogy azok egymásra vetítették a diktatórikus rendszerek képét. Érdekes

meglátás a beszélgetésben továbbá az, hogy a náciizmus antiszemita voltát mind a keleti, mind a nyugati propaganda kevésbé hangsúlyozta. Míg keleten ezt az aspektust a fasizmus sajátos interpretációja szorította háttérbe, addig nyugaton pedig a Holocaustot egyéni oldalát emelték ki, azt sugallva, hogy annak rasszista elemei már a háború előtt mindenki előtt nyilvánvalóak voltak. A jénai történész arra hívja fel a figyelmet, hogy a náci múlt feldolgozása lezárhatatlan folyamat, amely nem szabad, hogy üres szölamokká semmisüljön. Éppen ezért a nyílt és zárt társadalmak náciizmushoz való viszonyával kapcsolatban össznémet történelmi narratívát látna elsősorban termékeny vállalkozásnak.

A következő interjúban *Anselm Doering-Manteuffel*, tübingeni történész értekezik arról, hogy milyen erővonalak és jelszavak mentén rajzolódhat ki a hidegháború két rendszerének rivalizálásáról szóló össznémet elbeszélés. A társadalmi tudatban hagyományosan szorosan összefüggő szabadság és béke fogalom szembeállításának mechanizmusait követhetjük itt végig, az érvelés pedig nem merül ki abban, hogy a kelet-német „béketábort” és a nyugat-német „Kulturális Szabadságért Kongresszust” csupán egymás mellé állítsa, és annak hasonlóságait felmutassa. Manteuffel kitér azokra a hasonló életrajzi vonatkozásokra is, amelyek, ha csak az egyén szintjén is, de a másik tábortól való fenyegetettség érzését erősítették. Továbbá világpolitikai összefüggésekbe ágyazva ismerhetjük meg a nyugat-német Új Baloldal megerősödésének okait.

Ezt a gondolatmenetet folytatja a heidelbergi professzor *Edgar Wolfrum* a harmadik beszélgetésben, amely az értékrendben és a mentalitás hatvanas-hetvenes években megmutatózó változásait térképezi fel. A fejezet bemutatja az 1962-es *Spiegel*-botrány kapcsán, hogy miként indult sorvadásnak az Adenauer-érára jellemző autoriter kancellári demokrácia modellje, s hogyan erősödik fel a polgári részvételre való igény. A rádió és televízió térnyerése mellett a kutató rámutat arra is, hogyan táplálkoznak ezen folyamatok a szükségállapot törvényi rendelkezéseiből, mely demokratikus lépéseket a nyugat-német társadalom a náciizmus tapasztalatából kifolyóan a szabadságjogok korlátozásaként értékelt. Kitérő a válasz Möller azon kérdésére, hogy vajon az ifjúsági kultúra, a rockzene vagy pedig a miniszoknya és a farmer megjelenését kísérő ellenállás túlmutat-e a generációváltás problémáján, s így vajon a marxizmus keleti és nyugati értelmezése közötti rokonságot mutatja-e fel. Wolfrum elemzi a két ideológia viszonyát, bár szerinte a mintát mindig a nyugat határozta meg, kivéve talán az oktatás területét, amelyről részletesen szól. Az 1973-as válságra adott társadalmi reakciók esetében egyértelműen kettéválik a történész szerint a kelet- és nyugati

gat-német megközelítés, éppen ezért zárásként is azt hangsúlyozza, hogy szkeptikus az olyan kutatási projektekkal szemben, amelyek csak a kapcsolódási pontokat keresik. Az összefonódások mellett nem szabad megfeledkezni a különbségekről sem, annál is inkább, mivel az újraegyesítés szerinte már később nem lett volna lehetséges az ellentétes irányú fejlődés miatt.

A *Ralph Jessen*nel készült beszélgetés a 70-es, 80-as évek gazdasági szerkezetváltozását vizsgálja, az eltérő kiindulási helyzet elemzése után a 1973-as válság hatásait és annak politikai következményeit veszi számba a professor. Ezeket Möller igyekszik ismét párhuzamba hozni, még ha ez csak a „politikai csapás” vagy az „ipartalanítás” semmitmondóan tágra szabott fogalmaival sikerülhet. Miután az NSZK gazdasági szektorainak változásait áttekinti, Jessen azokkal a kelet-német struktúraváltozásokkal foglalkozik, melyek Ulbricht leváltásával mennek végbe. Az NSZK tudásalapú termelés irányába való elmozdulásával a történész szerint még az NDK mikroelektronikai fejlesztései sem hozhatók teljesen párhuzamba. Möller próbálkozása, hogy a KGST és a Marshall-terv elgondolásait egymás mellé állítsa, sem lesz különösen termékeny az okfejtés szempontjából, mivel az inkább a teljes szocialista tömb szempontjából érdekes aspektus, nem korlátozható csak az NDK-ra. Végezetül a környezetvédelmi politika egyes elemeit veti össze, habár a kelet-német folyamatok közel sem foghatóak az NSZK-ban kibontakozó társadalmi elkötelezettséghez. A német-német történelemírás újragondolását a kölni kutató elsősorban a tudásalapú társadalmak kialakulása szempontjából értékeli jelentősnek, kiemelve a tudás kulturális és társadalmi beágyazottságának vizsgálatát.

A gazdaságpolitika tendenciái után *Hans Günther Hockerts*, müncheni tudós a német társadalombiztosítás és annak állami feltételei közötti összefüggésrendszerét igyekszik feltárni azzal, hogy első lépésben a Bismarck- és a Beveridge-féle megközelítéseket állítja egymással szembe. A náciizmus hagyatéka lehet e tekintetben, hogy míg Svédországban a hetvenes évekig megvoltak a jogi keretei a kényszer-sterilizációnak, addig ez egyik német államban sem merült fel, emeli ki a tudós. Hasonlóan óvatosan bántak a születésszám ösztönzésével, mely egy ideig tabunak számított a szociálpolitikában, amely Hockerts szerint habár közös töről fakadt mégis homlokegyenest ellentétes pályát futott be. A professor kiemeli, hogy nem csak az oly sokat emlegetett kelet-német egészségügy, de a család és a munka összeegyeztetésének feltételei is jobbak voltak az NDK-ban. Szerinte ez javarészt annak tudható be, hogy a Honecker-éra szinte egyetlen legitimációs bázisa az volt, ha megvalósítja, a párt terminológiájával élve, a „szociális biztonságot és védettséget”. A Möller által felvetett összehasonlító kutatást

éppen azért tartaná Hockerts különösen hasznosnak, mivel így le lehetne írni a szociálpolitika fejlődését két olyan országban, ahol az egyikben a piac szerepe csak korlátozottan befolyásolta a döntéseket, szükséges lenne továbbá a kérdést a konkurencia oldaláról is megvilágítani.

Az utolsó előtti beszélgetésben *Andreas Wirsching* részletesen és árnyaltan taglalja a német-német közeledés pártpolitikai aspektusait, reflektálva többek között annak generációváltással való összefüggéseire. A szöveg további része a nyugat-német NDK-kutatással foglalkozik, melyet Wirsching szerint túlzott mértékben befolyásolt a nyugatnémet politika, s így meglepetésként érte az NSZK felbomlása. Az augsburgi kutató egyetért a kérdézővel abban, hogy a keletnémet témájú kutatások nem utalhatók a regionális történetírás körébe, s szót emel azért, hogy az elnyomás mechanizmusait az *oral history* módszereivel és európai kontextusba helyezve kell tárgyalni. Egy közös német történelmi narratíva helyett azonban olyan differenciált elbeszéléseket látna szívesen, amelyek az NDK történetét nem csak a német egység és a kelet-nyugat ellentét összefüggéseiben írják le.

Talán a legérdekesebb és legtermékenyebbnek ígérkező kapcsolódási pont köré rendeződik az utolsó interjú, melyet Möller külön a kötet kedvéért a német múltfeldolgozás európai kontextusáról készített *Bernd Faulenbach*hal. A professzor első megnyilatkozásai a Sachsenhausen és Ravensbrück kettős emlékhelyeiről beszél, majd rámutat a német emlékezetpolitika hiányosságaira: egyrészt arra, hogy a náciizmus esetében a társadalom felelősségét nem hangsúlyozták eléggé, vagy a sztálinizmus esetében túlságosan a titkosszolgálati múlt kerül a középpontba. A történész elutasítja Möller felvetését, jelesül hogy a holokauszt feldolgozása párhuzamokat mutatna a két egykori német államban. Faulenbach szerint nyugaton a szövetségesek nyomására, keleten pedig politikai célokkal keveredve ment végbe a náciizmus rémtetteinek feldolgozása. A közös európai emlékezettel kapcsolatban szintén szkeptikusnak mutatkozik a kutató, s olyan kiállításokat követel, melyek kényelmetlen helyzetbe hozzák látogatójukat, illetve amelyek megfelelő módszertani eszközökkel kombinálva alkalmasak arra, hogy a következő generációt, az iskolás csoportokat a patológus társadalmi jelenségekkel szemben szenzibilissé tegyék.

A kötet szerkesztői a beszélgetéseket követően öt tanulmányt adnak közre; a sort Ulrich Mähler és Manfred Wilke bevezetője nyitja, a szerzők tételes áttekintést nyújtanak a kelet-német szempontú történetírás elmúlt húsz évéről. A közel húszoldalas írás foglalkozik a keleti és nyugati NDK-elbeszélésekkel, majd sorra veszi azokat az intézményeket, melyek a szocialista múlt feldolgozását és így a korszak történetírását is alapvetően meghatározzák. Viszonylag rövid alfejezet taglalja a morális és jogi kérdéseket, az ügynökaktákat. Ezután

a német politika és emlékezetkultúra keretei közé beillesztve igyekszik szemléletének létjogosultságát bizonyítani a két kutató. Az pedig, hogy csak 2008-ban zajlott le az első ilyen témájú habilitáció, arra enged következtetni, hogy a bőséges forrásanyag ellenére nem nagy karrierlehetőséggel kecsegteti a fiatal kutatókat ez a terület. Mählert és Wilke számos még egyelőre feltérképezetlen területet emel ki, majd Christoph Kleßmann felfogása mellett érvel, aki „aszimmetrikusan összefonódó párhuzamos történetekként” aposztrofálja a német-német együttélés elbeszélését.

E leltár után *Jürgen Kocka* előadása inkább elméleti síkon vázolja egy ilyen kutatás perspektíváit. Szerinte csak az NDK-hoz kapcsolódás megszüntetése jótékonyan elősegítené és tágabb értelmezői keretek közé helyezhetné az 1945 utáni német történelem elbeszélését. A következő cikk pedig válasz erre az előadásra, megkérdőjelezve Kocka azon álláspontját, amely szerint az NDK kutatása válságban szenved. A cikk ezzel részben megjeleníti az eddig csak bírált és irányított kérdések közé szorított domináns történeti diszkurzust, s rámutat arra, hogy Kocka állításával ellentétben számos alapvető kérdés nem tisztázott. A szerzők szerint az NDK-kutatásának több szinten kell zajlania a jövőben, regionális és internacionális keretek között kell megvizsgálni például egyes pártfunkcionáriusok kötődéseit. Nem szabad módszertani vitákba bonyolódni, inkább differenciált, empirikus kutatásokra van szükség. Zárásként elismerik, hogy aki csak az NDK-t vizsgálja, az figyelmen kívül hagyja a nagyobb összefüggéseket, ám intenek arra is, hogy aki csak az összehasonlítást és az európai kontextust veszi alapul, könnyedén megfélemlíthet a folyamatok kelet-német specifikumairól. A kialakult polémiára reflektál *Thomas Lindenberger* és *Martin Sabrow* is, akik az NDK-t találóan a legújabbkor váratlanul az ajtó előtt síró talált gyermekének nevezik. A tudósok úgy látják, hogy a totalitarizmus elmélete már nem reneszánszát éli, hanem inkább agóniában szenved, s rámutatnak arra, hogy a műtfeldolgozás állami szinten intézményesült szervei a kelet-német múlt kérdéseit mindenekelőtt az aktuálpolitikába kanalizálták. Csupán ezen érdeklődés hanyatlása után került az NDK a tudományos kutatás homlokterébe, s ezután vetődtek fel a kelet-német állam történetét meghaladó perspektívák. A szerzők szerint napjaink kérdése az, hogy az NDK-kutatás regionális elbeszéléssé süllyed-e vagy pedig részévé válik a formálódó közös európai társadalomtörténeti diszkurzusnak. Őt berlini kutató ehhez kapcsolódóan úgy érvel, hogy az NDK elbeszélésének transznacionális, sőt globális keretek közé illesztésével éppen azért kell óvatosan bánni, mert a korszak megismerésére egy módszertanilag nyitottabb, politikátörténeti megközelítés alkalmasabb volna. Az NDK történetét

nem a totalitárius rendszerek modelljeivel kell leírni, hanem a társadalmi viszonyok mellett sokkal inkább a pártapparátusban eddig csak felületesen feltárt feszültségeknek kell figyelmet szentelni. Különösen termékenynek bizonyulhat egy ilyen politikatörténeti megközelítés ezért, hogy felfedhetővé váljanak a „párt” vagy a „szovjetek” kifejezések mögött rejtőzõ komplex viszonyrendszerek. A kelet-német múlt összefoglaló narratívájú, illetve európai, globális vonatkozásainak feltárása csak akkor lehet eredményes szerintük, ha az NDK-t nem engedjük a „kognitív nirvána” állapotában lebegni, hanem továbbra is behatóan vizsgáljuk.

Összességében elmondható, hogy a kötet élvezetes, könnyed nyelvezeten íródott, ami jórészt betudható annak, hogy vagy rádiós beszélgetésekrõl, vagy pedig vitairatokról van szó. Az írások szerkesztettsége világos, érvelésük követhetõ, sok esetben azonban elõre megjósolható. Az interjúk esetében meglehetősen szembeütõ az, ahogyan Möller kérdéseivel és mármár az általánosságok szintjén mozgó megfogalmazásaival szinte minden áron a két német állam hasonlóságainak igenlését próbálja kierõszakolni beszélgetõ partnereibõl. A provokatív és elnagyolt megállapításokkal dolgozó kérdésekre kapott elutasító válaszok éppen ezért talán még jobban rávilágítanak azokra a különbségekre, amelyeket az interjú készítõje nagyvonalúan palástolni szeretne. Ennek ellenére mégis felfigyelhetünk a hagyományos narrációból kitorve olyan kapcsolódási pontokra, amelyeket az eddigi diszkurzusok elfedni látszottak. Ez ismertetõ írója szerint azonban kétségtelen, hogy ezek a párhuzamok csak „madártávlatból” figyelhetõk meg; közelebb-rõl szemlélve nem kerülhetõk meg magából a demokratikus és szocialista berendezkedésbõl fakadó divergenciák. A kötet második fele híven dokumentálja a kutatás jelenkori vitáit, helyet adva olyan nézőpontoknak is, melyek szembemennek a könyv alapkonceptiójával. Habár látszólag igencsak heterogén kép mutatkozik meg az NDK-kutatók egymásnak felelgetõ írásaiban, nem olvashatunk mégsem mereven elutasító hozzászólást. Egyfajta konszenzus rajzolódik itt ki, amely nagyban köszönhetõ valószínûleg a szerkesztõi intencióknak. Érvelésének hiányosságai ellenére a könyv áttekinthetõ formában prezentálja egy születõben lévõ német történeti diszkurzus perspektíváit, s ha csak kicsit félszegen és közvetett módon is, de felmeri mutatni e vállalkozás gyengepontjait is.

Ulrich Mähler–Manfred Wilke (szerk.): Abgrenzung und Verflechtung – Das geteilte Deutschland in der zeithistorischen Debatte (Elhatárolódás és összefonódás – Németország megosztottsága a jelenkori történelmi vitában). Berlin, Metropol, 2008. 208.

Trippó Sándor